

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

TAĞIYEV OXULARI

Elmi məqalələr məcmuəsi

1 / 2015

МИНИСТРЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

ТАГИЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ

Сборник научных статей

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

TAĞIYEV OXULARI

Elmi məqalələr məcmuəsi

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

ТАГИЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ

Сборник научных трудов

1

Bakı – 2015

MÜNDƏRİCAT / СОДЕРЖАНИЕ

DİLÇİLİK / ЛИНГВИСТИКА

O.A.ПОЛЕТАЕВА РУССКИЙ ЯЗЫК В СИСТЕМЕ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТА ПО МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ.....	3
Э.А.АЗИЗОВА ОБ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ СЛОВ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ.....	8
E.MƏMMƏDOVA SİFƏTİN XƏBƏR VƏ TƏYİN FUNKSIYASINDA İŞLƏNMƏSİ.....	13
A.E.ƏLƏKBƏROVA QIYMƏTLİ DƏRSLİK.....	22
C. Г.ФАТАЛИЕВА ТЮРКСКИЕ СТЕРЕОТИПЫ В «ДЕДЕ КОРКУДЕ».....	28
H.S.AKTAŞ ÇAĞDAŞ TÜRK DİLLƏRİNDƏ QOŞULMA SÖYLƏMLƏR.....	33
A.Ə.АГАЕВА ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ ГЛАСНЫХ ЗВУКОВ В ПОЛЬСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ.....	38
B.B.НАСИБОВ ПРОЦЕСС ИДИОМАТИЗАЦИИ ПРОИЗВОДНЫХ В РУССКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ.....	42
İ.Ə.MƏNHƏRRƏMOVA ƏCNƏBİ TƏLƏBƏLƏRƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİ PROBLEMİNƏ DAİR.....	47
S.V. İSMAYILOVA MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ FƏLİ BAĞLAMANIN STRUKTUR-SEMANTİK VƏ FUNKSIONAL XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	51
Q.R.QƏMBƏROV ÇEX VƏ SLOVAK DİLÇİLİYİNDƏ "TÜRK" ETNONİMİ.....	56
G.F.MƏMMƏDOVA C.BAYRONUN "ŞƏRQ POEMALARI" NDA FRAZEOLÖJİ VAHİDLƏR VƏ ONLARIN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏ PROBLEMİ.....	61
A.N.НАДЖМЕДДИНЛИ КОМПОЗИЦИОННО-ВЫРАЗИТЕЛЬНАЯ РОЛЬ АНТИТЕЗЫ В ПАРЛАМЕНТСКОЙ РЕЧИ XX ВЕКА.....	66
Ü.N.CƏFƏROVA RUS DİLİNDƏ "EV" SEMANTİKALİ PAREMIOLÖJİ VAHİDLƏRİN KONSEPTUAL MƏZMUNU.....	70
Ф.А.АЛИЕВА ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С ЛИНГВО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ СЕМАНТИКОЙ (на материале произведений В.Распутина, Б.Евсеева, А.Битова).....	76
A.X.ИСАЕВА ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОПИСАНИЯ СТРУКТУРЫ СЛОГА В РУССКОМ, АНГЛИЙСКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ.....	82
G.MUSTAFAJEVA İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ İNTERTEKST.....	87
R.K.ABBASOVA THE ROLE OF LINGUISTICS IN METHODOLOGY OF TEACHING ENGLISH.....	92
X.A.ƏLİYEV, S.F.MƏCİDOVA ALMAN VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ JEST VƏ MIMİKALARIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	96

Г.А.АЛЕКПЕРОВА, З.С.САЛАНОВА О «ЛОЖНЫХ ДРУЗЬЯХ» ПЕРЕВОДЧИКА.....	102
G.T. ALLAHVERDİYEV MÜASİR DİLÇİLİKDƏ LEKSİK-SEMANTİK QRUPLARIN TƏDQIQINƏ DAİR.....	107
K.T.FƏRƏCBƏYLİ İXTİSASI DİL OLAN FAKÜLTƏLƏRDƏ EŞİDİB-ANLAMANNIN TƏLİMİ PROSESİNDƏ İSTİFADƏ EDİLƏN MATERIALLARIN SEÇİLMƏSİNƏ DAİR BƏZİ TÖVSIYƏLƏR	112
D.T.ƏLİYEV TÜRKMƏN LƏTİFƏ MƏTNLƏRİ VƏ ANTROPONİMLƏR	118
V.Ç.HƏSƏNOVA DİLÇİLİKDƏ MÜQAYİSƏLİ-TİPOLOJİ FRAZEOLOCIYA QAVRAMI.....	125
K.Ç.İMANOVA NİTQ VƏRDİŞLƏRİ, BACARIQLARI VƏ ONLARIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	134
E.S.İSLAMOVA LÜĞƏTLƏRDƏ VERİLƏN OMONİM CƏRGƏLƏRİNDƏ SİNTAKTİK BİRLƏŞMƏLƏRİN YERİ	139
Л.О.ВЕЗИРОВА СИНОНИМИЯ КАК ЗАКОНОМЕРНОСТЬ ЭВОЛЮЦИИ ЗНАКОВЫХ СИСТЕМ.....	145
С.С.ИБРАГИМОВА НАРЕЧИЯ С КОЛИЧЕСТВЕННЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ	150
D.F.ŞÜKÜROVA ELMİ MƏTNLƏRDƏ TEMATİK PROQRESSIYANNIN SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ	154
M.İ.ƏHMƏDOVA İNFORMASIYANNIN ÖTÜRÜLMƏSİNİN METAFORİK VASİTƏLƏRİ	160

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

L.M.İMAMƏLİYEV XIX ƏSRİN SONU-XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN HEKAYƏSİNDƏ "KİÇİK ADAM" PROBLEMİ	165
И.И.КЯЗИМОВА ПАТРИОТИЧЕСКИЙ ИДЕАЛ В ИСТОРИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ ПИСАТЕЛЕЙ-ДЕКАБРИСТОВ.....	176
С.А. КАДИЕВА АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ДРАМАТУРГИЯ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА (1920-40 гг.).....	181
G.H.RƏCƏBOVA TÜRKİYƏ ƏDƏBİYYATINDA İLK ROMANLAR.....	187
F.K.ÇEVİK AZƏRBAYCAN AŞIQ ƏDƏBİYYATINDA PEYĞƏMBƏR MÖVZUSU.....	192
Г.А.АЛИЕВА ПРОБЛЕМА ЧЕЛОВЕКА В ТВОРЧЕСТВЕ У.ШЕКСПИРА И Ф.ДОСТОЕВСКОГО.....	198
Ч.Н.МАМЕДОВА ПОДБОР И АДАПТАЦИЯ РАБОЧЕГО ПЕРСОНАЛА В ТУРИСТИЧЕСКОМ АГЕНТСТВЕ GRANITAS	202
R.KƏRİMOV ZAKİR ŞEİRLƏRİNİN "TƏZKİREYİ-NƏVVAB" NÜSXƏLƏRİ.....	209
İ.A.ƏHMƏDOVA CON MAKSEL KUTZEENİN "MAYKL K.-NİN HƏYATI VƏ ZƏMANƏSİ" ROMANINDA ÖZGƏLƏŞMƏ PROBLEMİ	213
H.Ə.ƏLİYEV QƏRBİ AVROPA EPOSLARININ ARXETİPİK ƏSASLARINA DAİR	217

H.Ə.ƏLİYEVƏ

Fil. ü.fəl. d., dos.

Azərbaycan Dillər Universiteti

QƏRBİ AVROPA EPOSLARININ ARXETİPİK ƏSASLARINA DAİR

*Açar sözlər: epos, mifik düşüncə, kollektiv şüursuzluq, arxetip,**Ключевые слова: эпос, мифическое сознание, коллективное бессознательное, архетип**Key words: epos, mythical thinking, collective unconscious, archetype*

Ayrı-ayrı miflərlə yanaşı mifoloji mətnlər sırasına daxil edilən iri həcmli söz sənəti nümunələrindən biri də eposlardır. Orta çağ qəhrəmanlıq eposlarını araşdırarkən oradakı ayrı-ayrı arxetiplərin və simvolların fərdi və ümumi xarakterini, ümumbəşəri xüsusiyyətlərini öyrənmək zərurəti meydana çıxır. Çünki bir çox hallarda müxtəlif xalqların istər mifologiyasında, istərsə də şifahi yaradıcılığında elə oxşar süjetlərə, obrazlara rast gəlinir ki, onların səbəbini mifoloji məktəbin və ya komparativistikanın təhlil metodları ilə çözmək kifayət etmir. Burada daha bir metoddan-psixanalitik təhlil metodundan istifadə etmək bəzən daha maraqlı nəticələrə gətirib çıxarır. Yuxarıda söylənilənləri ətraflı şəkildə şərh etmək məqsədilə üç müxtəlif ədəbi abidəni - qədim Azərbaycan əfsanəsi "Astiaq"ı, fransız qəhrəmanlıq eposu "Roland haqqında nəğmə"ni və alman qəhrəmanlıq eposu "Nibelunqlar haqqında nəğmə"ni misal gətirmək istərdik. Göründüyü kimi hər üç folklor nümunəsi həm coğrafi məkan və zaman, həm də yaranma tarixi, milli xüsusiyyətləri və süjet quruluşu baxımından kifayət qədər fərqlidir.

Birinci nümunə, Azərbaycan mifologiyasında özünəməxsus yer tutan "Astiaq" əfsanəsi, Herodotun məşhur Tarix əsərinin I kitabından götürülmüşdür (1). Burada Midiya hökmdarı Astiaqın taxt-tacla bağlı narahatlığından, gördüyü yuxulardan, törətdiyi qəddarlıqdan və yaxın qohumu, saray əyanı Qarpaqın xəyanəti nəticəsində İran şahı Kirə məğlubiyyətindən söhbət açılır. Əfsanədə söhbət konkret tarixi şəxslərdən getsə də, hadisələr tam tarixi reallığı əks etdirmir. Şifahi xalq yaradıcılığı nümunəsi olan bu əfsanə, təbii ki, daha çox bədii təxəyyülün məhsulu idi. Həm Şərq, həm də Qərb şifahi ənənələrinə xas olan xüsusiyyətlər, süjet elementləri: gələcəkdən xəbər verən yuxular, körpə uşağın dəyişdirilməsi və s. əfsanədə əksini tapırdı. Lakin onun əsas mövzusu Midiya dövlətinin süqutu ilə bağlı olduğundan burada saray daxili ziddiyyətlər, o dövrün sosial-siyasi həyatının bəzi yönəri də təsvir olunur ki, bu da süjetin əsas konfliktini təşkil edir. Əfsanədə hadisələrin katalizatoru rolunu oynayan Qarpaq epizodik xəyanətkar obrazının səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə daşıyır. "Astiaq" əfsanəsində diqqətimizi çəkən əsas məsələ Qarpaq obrazının anoloji olaraq fransız qəhrəmanlıq eposundakı Qanelon və alman eposundakı Xaqen obrazları ilə bir çox cəhətlərinə görə eyniyyət kəsb etməsi oldu. Xüsusilə, Qarpaq-Qanelon cütlüyündə oxşar cəhətlər çoxdur. Onların hər ikisi cəsur, igid döyüşçü, nüfuzlu əyan olmaqla yanaşı, bəzi müsbət mənəvi keyfiyyətlərə də malikdirlər. Hər iki obraz ayrılıqda götürdükdə vətəninə xəyanət etməyi qabaqcadan planlaşdırmır, bunu qəsdən törətmir.

Onların konkret olaraq bir şəxsə yönəlmiş qəzəb, kin və qisas hissi sonda böyük fəlakətlərə səbəb olur və ümumxalq faciəsinə gətirib çıxarır. Belə ki, Qarpaqın Astiaqa olan nifrəti, oğluna görə ondan intiqam almaq hissi onu düşmənlə sövdələşməyə vadar edir. O, istəyinə nail olur, İran şahı Kir Astiaqın qoşunlarını məğlubiyyətə uğradıb özünü də əsir götürür. Lakin böyük mənada Qarpaqın qələbəindən söhbət gedə bilməzdi. Çünki şəxsi intiqam hissindən kor olmuş bu şəxs Astiaqa görə vətəninə, xalqını, böyük və qüdrətli bir dövləti-Midiyanı güdaza vermişdi. Əsərin sonunda zində olan Astiaqın Qarpaqa ünvanlanmış sonsözləri bunu çox gözəl ifadə edirdi:

“Astiaq əsir alındıqdan sonra Qarpaq onun yanına gəldi. Acıq və istehza ilə onun üzünə bir çox təhqiredici sözlər dedi və axırda soruşdu:

- Mənə öz oğlunun ətini yedirdiyin qonaqlıq yaxşıdır, ya padşah əvəzinə qul olmaq?

Astiaq Qarpağa bir az baxdıqdan sonra ondan Kirin bu işdə iştirak edib-etmədiyini soruşdu... Astiaq Qarpağa sübut etməyə başladı ki, o, ən axmaq və vicdansız adamdır, axmaqdır, ona görə ki, Qarpaq hər işi özü düzəltdiyi halda, özü padşah olmaq istəməyib padşahlığı özgəyə verib, vicdansızdır ona görə ki, öz şəxsi- qərəzi xatirinə midiyalıları qul vəziyyətinə salmışdır. Əgər taxtda özü oturmaq istəmirdi və mütləq bir başqasını oturtmaq lazım idisə, bu adamı midiyalılar arasından seçmək daha doğru olardı. İndi midiyalılar heç bir təqsirləri olmadığı halda qul oldular, keçmişdə midiyalıların qulu olan iranlılar onların üzərində ağalıq edəcəklər” (1; 54).

Oğlunun ətini yeməyə məcbur edilmiş bir ata kimi Qarpaqın hissləri başadüşülən olsa da, qisas naminə etdiyi hərəkətin nəticəsi yalnız Astiaqın deyil, minlərlə günahsız midiyalının faciəsinə səbəb olur. Qarpaq Astiaqın nəvəsini öldürməkdən imtina edərkən də ilk növbədə özünü düşünmüşdü. O, Astiaqın qızı Mandananın gələcəkdə oğluna görə ondan intiqam alacağından qorxaraq, bu işi başqasına həvalə etmişdi. Bununla da o, həm bir əyan olaraq hökmdarın əmrindən çıxmış, həm də yuxuyozan maqların uşaqla bağlı öncəgörmələrini ciddiyyə almayaraq Midiyanı təhlükə altında qoymuşdu. Beləliklə, hökmdarla əyan arasında olan şəxsi ədavət dövlətin süqutuna və xalqın köləliyinə gətirib çıxarır. Lakin içindəki qəzəb, kin və intiqam hissindən sanki kor olan Qarpaq bunları dərk etmək iqtidarında deyil. Onun affect vəziyyətində, yaxud sərhəd situasiyasında olduğunu demək çox çətindir. Çünki o, anıdan hərəkət etmir. Qarpaq öz qisas planını illərlə üreyində gəzdirmiş, zamanını gözləmişdir. Bu qədər uzun zaman ərzində fikirlərini dəyişməyən, intiqam hissi ilə alışıb yanan Qarpaqın təhqirlənmiş hissiyyatını yalnız Astiaqın yenilməsindən duyduğu məmnunluq hissi bərpa edə bilirdi.

Qarpaqa elə gəlir ki, onunla düzgün, ədalətli rəftar etməyiblər. Qəzəbini içində boğmağı bacaran bu insan bütün sonrakı həyatını ali bir məqsədə-qisasa həsr edir. Qisas hissi ona norma ləndirməyə, hadisələrin gedişatını lazımınca dəyərləndirməyə mane olur. Və o, getdikcə öz qisasçı roluna elə aludə olur ki, başqa funksiyalarını unudur. Əslində bu rolu Qarpaq özü seçmir, şəraitin özü onu bu maskanı geyinməyə vadar edir. K. Q. Yunqun fikrinə insanların taleyini və ona uyğun oynadıqları rolları heç də onların fərdi şüuru müəyyən etmir. Bu ilk növbədə insanın mənsub olduğu ailə, xalq, dövlət kimi kollektiv yaddaş sisteminə və onun aparıcı formaları olan arxetiplərə əsaslanır. Yəni arxetip, müəyyən mənada, insanın mənsub olduğu kollektiv psixikanın dərin qanunlarına tabe olaraq şəraitin təsiri altında şüursuz şəkildə oynadığı obraz və

roldur. İnsan bu rolu oynayarkən özünü sanki əvvəldən proqramlaşdırılmış kimi aparır və zamandan, məkandan asılı olmayaraq tipik şəraitlərdə eyni davranışı nümayiş etdirir. Bu kimi davranışların səbəbini kollektiv şüursuzluqla izah edən K. Q. Yunq yazır: "Kollektiv güclərin təsiri altında insan xarakterində baş verən dəyişikliklər tam mənasilə heyretə salır. Nəzakətli və şüurlu varlıq manyaka, yaxud vəhşi heyvana çevrilə bilər. Bunun səbəblərini adətən xarici amillərdə axtarırlar, amma axı bizim içimizdə yalnız əvvəlcədən qoyulan şey partlaya bilər"(2).

Fransız qəhrəmanlıq eposundakı Qanelon da Qarpaq kimi öz şəxsi hisslərinin, emosiyalarının qurbanı olur. Onun Rolanda olan nifrəti, özü bunu anlamasa belə, Fransaya və Karla xəyanətlə nəticələnir. Roland Qanelonun elçi kimi ərəblərin yanına getməsinə təklif edəndə o, bunun çox təhlükəli olduğunu bilsə də qurur və ləyaqətindən dolayısı bununla razılaşıır. Lakin Rolandın qəsədən onu təhlükəyə atdığını düşünərək qisas alacağına and içir. Qanelon da Qarpaq kimi qisasçı rolunu oynamağa məhkum edilir. Həmin andan o, yalnız Rolanddan necə qisas alacağı barədə düşünməyə başlayır. K. Q. Yunq yazır: "Biz emosiyalarla və affektlərlə üzləşəndə işlər pis hala düşür. Burada aydın olur ki, onlar heç bir funksiya deyillər, sadəcə hadisədirlər, çünki emosional vəziyyətdə, sözün özünün də mənasına görə (emotion-ing. tərpənmək), siz yerinizdən olursunuz-ədəbli ego tənəzzülə uğrayır, kənara çəkilir və onun yerini nəşə başqa bir şey tutur. Biz deyirik: "Onun içinə iblis girib", yaxud "O özündən çıxıb", yaxud "Bu gün ona nəşə hakim kəsilib", bununla da o nəyəsə mübtəla olmuş insanı xatırladır"(3).

Qisas hissinin bütün varlığına hakim kəsildiyi Qanelon ağılla deyil, emosiyaların təsiri ilə hərəkət edir. Qəzəb, kin, nifrət kimi mənfi emosiyalar onu Rolanda qarşı düşmənlərlə birləşməyə vadar edir. Bu cür emosional vəziyyətdə olan Qanelon qisas almağın yolunun xəyanətdən keçdiyini tam mənasilə anlamır. O, krala sədaqətinin sübutu kimi Karlın tapşırığını ləyaqət və fədakarlıqla yerinə yetirir. Lakin yolda Blankndrınla əlbir olaraq öz məkrli planını onunla bölüşür. Sarqosda isə özünü əsil fransız əyanı kimi göstərərək gizli niyyətini Marsiliyə açmır və cəsarətlə Karlın ultimatumunu ona çatdırır. Marsilinin qəzəbinə səbəb olan bu cür davranışı ilə Qanelon özünü ölüm təhlükəsi altında qoymasına baxmayaraq hədsiz təkəbbüründən və xudbinliyindən yenə də əl çəkmir. Lakin Blankndrın öz hökmdarına yaxınlaşaraq Qanelonun əsil niyyətini ona açıqlaması vəziyyəti bir qədər düzəldir. Bu epizodda Qanelon obrazının ziddiyyəti açıq-aydın özünü biruzə verir. Belə ki, bir yandan Karla sədaqətini nümayiş etdirən Qanelon, digər tərəfdən onun ən yaxın silahdaşı, "sağ əli" Rolandın ölümünə fətva verir. Onun sözlərini Marsiliyə çatdıran Blankndrin deyir:

Açıb niyyətini söylədi o an

-Rolandı məhv etsə əgər bir nəfər

Karl sağ əlini itirdi demək (4; 38).

İlk baxışdan adi intiqam səhnəsi kimi görünən bu epizod əslində sonrakı hadisələrin gedişatını, Rolandın və onun timsalında bütün Fransanın taleyini həll edir. Qanelon düz təxmin etmişdi. O, bildirdi ki, Roland Karlın ən yaxın qohumu olmaqla bərabər çox yenilməz, igid bir döyüşçü, həm də Fransanın nüfuzlu dövlət adamlarından-12 perdən biridir. Rolandı oğlu kimi sevən Karla onun itgisi çox böyük zərbə vuracaq, sərkərdəsini itirən ordu isə məğlubiyyətə uğrayacaqdır. Lakin poemanın son

epizodunda Karl törətdiyi əmələ və xəyanətə görə Qanelonu cəzalandırırdıqda o, özünə haqq qazandıraraq deyir:

Qanelon söylədi:- Rolandın məni,

Təhqir etmişdi, rüsvayam tamam.

Onun ölümünü axtarırdım mən.

Lakin satılmadım, aldım intiqam! (4; 67).

O, hakimlərə vətəninə olan sevgisindən, krala sədaqətindən danışaraq Rolandın ölümünə bais olduğunu gizlətmir, özünü haqlı saymaqda davam edirdi. Qaneleon da Qarpaq kimi şəxsi intiqam duyğusunun hansı nəticələrə gətirib çıxardığını dərk etmirdi. Xırda insani hisslərin əsiri olan bu iki şəxs böyük miqyaslı faciə törətdiklərini anlamırdılar. Qarpaqın intiqamı Midiya kim iqudrətli bir dövlətin süqutuna, Qanelonun qisas hissi isə Fransanın say-seçmə oğullarının məhvinə və fransız ordusunun yenilməsinə səbəb oldu.

Epik xain obrazının tipoloji xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edən digər bir personaj alman qəhrəmanlıq eposundan yaxşı tanış olan Hagendir. Bu obrazın tam səciyyəsinə vermək üçün onun daha arxaik versiyasını xatırlatmaq yerinə düşərdi. Hagen-Xyöqni obrazına ilk olaraq "Böyük Edda"-nın "Siqurd haqqında nəğmə" (5) fəslində rast gəlinir. Burada Xyöqni vassal deyil, konunq Qyukinin oğlu, Qudrun və Qunnarın qardaşıdır. Skandinav versiyasında Siqurdu (Ziqfridi) Xyöqni deyil, Qottorn öldürür. Arxaik mifin qanunlarına görə siğə qardaşını öldürmək qadağandır. Siqurdun ölümündən sonra Atli onun arvadı Qudrunla evlənir və bir gün təzə qohumlarını evinə qonaq çağırır. Heç nədən şübhələnməyən qardaşlar yola düşən zaman Xyöqninin arvadı runaları oxuyur və onları gözləyən bədbəxtlikdən xəbər tutur. Lakin Xyöqni arvadının bu öncəgörənliyinə əhəmiyyət vermir. Alman eposunda da Hageni Dunay çayındakı pəri qızlar xəbərdar edirlər, amma o, yenə də onların dediyinə tam əməl etmir. Hər iki variantda hadisələr bəzi epizodlar istisna olmaqla eyni sonluqla bitir.

Xyöqni və Qunnarın öldürülməsindən sonra Qudrun qardaşlarının qisasını almaq qərarına gəlir. O, öz ərinə öldürüb sonra da sarayına od vurur. Qeyd etmək lazımdır ki, skandinav mifologiyası ilə sıx bağlı olan "Böyük Edda" daha arxaikdir və bütpərəstlik görüşlərini əks etdirir. Həmin təsəvvürlərə əsasən qəbilə quruluşunun mənəvi-əxlaqi dəyərləri qan qohumluğuna görə qisas tələb edirdi və doğma qardaşla qan bağlılığı Qudrunun ərinə belə dəhşətli intiqam almasına haqq verirdi. "Böyük Edda"-nın saqaları xristianlığaqədərki dövrün poetik yaradıcılıq nümunələri olduğu üçün burada xristianlığın təsiri demək olar ki, yox dərəcəsindədir. Ona görə də ölüm, qətl və qisasla bağlı epizodlar saqalarda sakit, mühakiməsiz təsvir olunur.

"Nibelunqlar haqqında nəğmə"də qəbilə-tayfa əlaqələri getdikcə öz yerini ailə və feodal münasibətlərinə verir. Krimhildanın ərinə görə qardaşlarından intiqam alması və Hagenin burqundların şərəfi naminə Ziqfridi öldürməsi də bu kontekstdə izah olunur. E. M. Meletinski yazır: "Nibelunqlar haqqında nəğmə"də nəsil və tayfa tədricən ailə və feodal iyerarxiyası ilə əvəz olunur. Hekayətin "Edda"-da təqdim olunan qədim pilləsindən əsas süjet ayrılığı burdandır. Krimhilda qardaşlarına görə ərinə deyil, ərinə görə qardaşlarından intiqam alır. Bu dəyişiklik də mübarizəni Burqundların kral ailəsi civarında cəmləşdirməyə imkan yaratdı" (6; 524).

Alman qəhrəmanlıq eposunda Hagenin bütün əməlləri ilk baxışda onun öz ağalarına həqiqi sədaqəti və etibarlılığı təəssüratını yaradır. Lakin əsərin sonunda

Hagenin Güntərə olan sədaqəti gözlənilmədən burqundlara münasibətdə ziddiyyətli vətənpərvərliyə çevrilir. Belə ki, o, Dunay pərilərindən burqundları gözləyən faciədən xəbər tutsa da, öz həmvətənlərinin və silahdaşlarının geriye qaçıb rüsvay olmaması üçün gəmini batırır. Nibelunqların xəzinəsinin yerini Krimxildaya deyəcəyindən endişələnərək Güntəri öldürən Hagen bunu burqund krallarının şərəfi naminə etdiyini düşünür. Yəni Hagen adi bir vassaldan burqund sarayının şərəf və ləyaqətini qoruyan, onların məğlub, miskin həyatlarındansa ölümlərini üstün tutan bir cəngavərə çevrilir. Bu isə nə onun ilkin xəyanətkar təbiətinə, nə də ki, ənənəvi vassal sədaqətinə uyğun gəlir. Beləliklə, ziddiyyətlərlə dolu olan və sonda Worms hakimlərinin maraqlarının müdafiəçisi kimi çıxış edən Hagen E. M. Meletnskinin təbircə desək, "qəhrəman xəyanətkarın nəhəng, sırf epik fiquru səviyyəsinə qalxa bilər" (6; 524). Göründüyü kimi, "Böyük Edda"dakı Xyöqni "Nibelunqla rəhəqində nəğmə"dəki Hagen qədər parlaq və əzəmətli deyildir. Eddik Xyöqni sadəcə passiv müşahidəçidir və müəyyən mənada hadisələrin təbii axarının qurbanıdır. Tamamilə arxaik və mifik haləyə bürünmüş Xyöqni Qunнар, yaxud Atli kimi tarixi şəxsiyyət də deyil.

"Nibelunqlar haqqında nəğmə"də Hagen öz eddik başlanğıcını qoruyub saxlayır. Təsədüfi deyil ki, məhz o, Güntərə Zigfridin mifik şücaətindən danışır. Keçmişə yaxşı bələd olan və buna görə də hər şeyi bilən Hagen öz müdrikliyi ilə də seçilir. Alman eposunda onun yeri və əhəmiyyəti adi vassalın malik olduğundan daha üstün və mötəbərdir. Günter onu ən yaxın silahdaşlarından hesab edir, onun məsləhətinə qulaq asır və razılaşırdı. Bu məqamda o, Astiaq əfsanəsindəki Qarpağı xatırladır. Astiaq da onun üçün çox vacib olan bir işin-yenicə doğulan nəvəsinin öldürülməsini və bu sirrin qorunmasını ən yaxın bildiyi, digər əyanlarından üstün tutduğu Qarpaqa etibar etmişdi. Qarpaqsa öz şəxsi maraqlarına və həm də uşaqla qanq ohumu olduğuna görə Astiaqın əmrini özü yerinə yetimir və bu işi başqasına tapşırır. Amma Hagen Qarpaqdan fərqli olaraq həmişə ağasının əmrlərini yerinə yetirir, onun üçün Burqundların mənafeyi hər şeydən üstündür. Qarpaq Astiaqın əmrlərinə müdaxilə edə bilmir, Hagensə Günterin fikirlərinə məharətlə təsir göstərməyi bacarır. O, öz şəxsi maraqlarına görə hərəkət edəndə belə bunu Günterin gözündə ona sədaqət və xidmət kimi qələmə verir.

Lakin bir cəngavər və sadıq vassal kimi müsbət keyfiyyətlərinə baxmayaraq Hagen həsəd, kin və paxıllıq kimi mənfi insani xüsusiyyətlərdən də xali deyildir. "Nibelunqlar haqqında nəğmə"-nin İvaventürasında möhtəşəm və müdrik Hagenlə ideal səviyyəsində vəsf olunan Ziqfridin müqayisəsi verilir. Ziqfridin qəhrəmanlıqlarının yanında Hagenin əməlləri "əyləncə və gücünü boş yerə sərfetmə" kimi qiymətləndirilir. Ziqfrid əjdahaya qalib gələn əfsanəvi qəhrəmandır, öz mükəmməlliyi ilə ətrafdakıları heyretə salan "mütləq idealdır". Burqund əyanları içərisində ən ağıllısı olan Hagen Ziqfridin bu mükəmməlliyini görsə də, bunu qəbul edib barışa bilmirdi. Əslində Ziqfridin ölümünün əsil səbəbi kraliçaların davası deyil, Hagenin ona olan gizli nifrəti idi. Elə Ziqfridi öldürmək təşəbbüsünü də ilk olaraq Hagen irəli sürür və Güntəri dilə tutaraq xəyanətə sövq edir. Hagen obrazının bütün mürəkkəbliyi də elə bu məqamda üzə çıxır. Alman eposunda təsvir olunan Hagen birlaylı obraz deyil. O, özündə iki – mifik və feodal başlanğıclarını təcəssüm etdirən qəhrəmandır. Mifik qəhrəman olaraq onun kimisə öldürməsi nə günah, nə də ki cinayət sayılır. Feodal dövrünün qanunlarına görə isə o, ilk növbədə öz ağasına axıradək sadıq qalan vassaldır və onun üçün krala sonadək qulluq etmək şərəf məsələsidir. Ziqfridi öldürərkən o, bunu ağasının-Günterin və

Burqundların təhlükəsizliyi naminə etməsi təsəvvürü yaradır və ətrafdakıları bu "müştəbeh" Ziqfriddən xilas etdiyinə görə öyünür. O, Nibelunqların xəzinəsini Vormsa gətirmək bəhanəsilə Ziqfridin sonuncu xatirəsini də yaddaşlardan silmək məqsədi güdürdü.

"Nibelunqlar haqqında nəğmə"dəki arxetipik obrazları araşdırarkən Y. N. Buçilina belə bir nəticəyə gəlir ki, Ziqfrid və Hagen ilahi və demonik təbiətə malikdirlər və birlikdə mədəni qəhrəman və onun Kölgəsi binar oppozisiyasını təşkil edirlər. "Əgər Ziqfrid arxetipik cəhətdən mədəni qəhrəmanla əlaqələndirilsə, onun qatili Hagen ona əks olan "Kölgə"yə uyğun gəlir. Ədəbi əsər çərçivəsində bu arxetip trikster obrazında, mədəni qəhrəmanın "astar"ında təcəssüm olunur. O, səriştəsizcəsinə, yaxud da qəsdən birincinin hərəkətlərini səhv təqlid edir, ya da ona aşkarcasına ziyan vurur" (8; 186). Daha sonra Hagen obrazının ziddiyyətliyinə toxunan tədqiqatçı qeyd edir ki, Hagen yalnız öz şəxsi maraqlarını rəhbər tutaraq, həsəd hissindən ən yaxşı döyüşçünü və qəhrəmanı öldürür. Bunu həyata keçirmək üçün o, hiyləyə əl ataraq Krimhildadan Ziqfridin zəif yerini öyrənir, sonra isə ərindən ona qalan xəzinəni belə almaqdan çəkinmir. "Lakin bununla belə o, həmişə öz krallarının maraqlarının keşiyində duran və onları dəfələrlə çətin durumlardan xilas edən sadıq vassalıdır. Onun obrazının "sadiqliyin və xainliyin" heyvətəmiz vəhdəti olan ziddiyyəti də məhz bundadır" (8; 186).

Bu üç obrazı- Qarpaqı, Qanelonu və Hageni müqayisə edərkən onların hərəkətlərinin kökündə eyni motivin dayandığını görürük. Sanki hər üç qəhrəman təxminən oxşar olan situasiyalarda eyni reaksiyanı sərgiləyirlər. Şəxsi inciklikdən doğan qisas və nifrət hissi onları eyni motivasiyaya- xəyanətə sürükləyir. K. Q. Yunq yazırdı ki, nə qədər həyati situasiya varsa, bir o qədər də arxetip var. İstənilən emosional vəziyyətin insan psixikasında adekvat ilkin modeli vardır və onlar həmişə sabit qalırlar. Arxetiplər əzəli ehtiyaclarla, emosiyalarla, idrak, dərkətmə və davranış stereotipləri ilə bağlı olduqlarına görə bəşər tarixi boyu demək olar ki, dəyişməzlər. Yuxarıda göstərilən misallardan da göründüyü kimi arxetiplər eyni təcrübənin dəfələrlə təkrar olunması nəticəsində əldə olunan əsas cəhətləri özlərində birləşdirirlər. Bu mənada epos qəhrəmanları, daha çox xeyir və şər kontekstində verilən xain və yaxud xəyanətkar obrazlar, müxtəlif həyati eozodlar və milli mentalitetin xüsusiyyətləri-hamısı arxetiplərdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Геродот. История.- Л.: Наука, 1972.- 544 с.
2. Юнг К. Г. Архетип и символ, Москва, Издательство "Ренессанс", 1991
<http://www.psychnavigator.ru/files/books/archetipisimvol.pdf>
3. Юнг К. Г. Аналитическая психология (Тавистокские лекции), Лекция первая.
http://royallib.com/read/yung_karl/analiticheskaya_psihologiya_tavistokskie_lektsii.html#61440
4. Sultanlı Ə. Xarici ədəbiyyat (Orta əsrlər və Renessans ədəbiyyatı). Ali məktəb tələbələri üçün müntəxəbat, Bakı, 1955, s. 28-72
5. Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах, Художественная литература, Москва, 1975
http://www.biblio.nhat-nam.ru/starshaya_edda.pdf

6. Мелетинский Е. М. Немецкий героический эпос // История всемирной литературы, т. 2- М.: Наука, 1984.- 672 с.
7. Бучилина Ю. Н. Архетипическая основа "Песни о Нибелунгах" // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. - Нижний Новгород, 2007. - № 4. - с. 183-186

Г.А.Алиева

Об архетипических основах Западноевропейских эпосов

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию трех различных литературных памятников-древнеазербайджанской легенды «Астиаг», французского героического эпоса «Песнь о Роланде» и германского героического эпоса «Песнь о Нибелунгах». В статье выявлена и обоснована необходимость использования психоаналитического метода в процессе сопоставления образов и некоторых сюжетов в этих эпосах. Предметом данного исследования, также является типологическая близость образов Гарпага («Астиаг»), Ганелона («Песнь о Роланде»), и Хагена («Песнь о Нибелунгах»).

На основе проведенного исследования автор приходит к выводу, что эпические герои, в основном образы предателя, как архетипы аккумулируют в себе основные черты, выявленные в результате повторяемости одного и того же опыта.

Н.А.Алиева

On the archetypal foundations of Western European epics

SUMMARY

The article is devoted to research of three different literary works of the ancient Azerbaijani legend "Astyages", French heroic epic "Song of Roland" and the German heroic epic "Song of the Nibelungs." In the article the urgency of the use of the psycho-analytical method is identified and justified in the process of comparing the images and some of the scenes in these epics. The subject of this study, is also the typological similarity of images Harpagos ("Astyages"), Ganelon ("Song of Roland") and Hagen ("Song of the Nibelungs").

On the basis of the research the author concludes that the epic heroes, mainly images of the traitor as archetypes accumulate in themselves the basic features revealed by the repetition of the same experience.

Rayçı: prof. Ş.H.Xəlilli